

ШЕВЧЕНКІАНА АНДРІЯ МАЛИШКА*

Розглядається розмаїта шевченкіана Малишка (а це понад 70 різножанрових творів – окремі вірші, цикли, книжка “Віщий голос”, епізоди в ліро-епічних поемах, драматична поема “Тарас Шевченко”, статті, автобіографія, переклади іномовних творів про поета) в її становленні та розвитку. На думку автора, попри окремі недоречності та хиби фактологічного порядку, попри вимушену данину часові, шевченкіана Малишка – оригінальне, позначене “щемливим наддніпрянським тембром” (Д. Павличко) голосу та помітне надбання української літератури.

Ключові слова: історико-біографічний вірш, вірш-роздум, поетична інтерпретація відомого образу, вірш з ремінісценціями, цикл, збірка віршів, драматична поема, шевченкознавча стаття.

Bohdan Melnychuk. Andriy Malysenko's texts dedicated to T.Shevchenko

The article inquires into development of a vast variety of Andriy Malysenko's texts dedicated to T.Shevchenko, that is, of more than 70 works of different genres, including verses, poetic cycles, the book “A Prophetic Voice”, certain episodes in lyrical epics, the dramatic poem “Taras Shevchenko”, essays, an autobiography, and translated responses to the poet's works. The author argues that, albeit a few irrelevances and factual mistakes as well as some inevitable clichés, Andriy Malysenko's texts dedicated to Shevchenko can be treated as an obvious achievement of Ukrainian literature, first an foremost, because of their highly original manner or, as D.Pavlychko put it, ‘a Dnipro-evoked timbre of sorrow’.

Key words: historical-biographic verse, meditative verse, poetic interpretation of a familiar image, verse with reminiscences, poetic cycle, anthology, dramatic poem, Shevchenko studies.

Уродженець місць, безпосередньо дотичних до питомих шевченківських, відомий поет Андрій Малишко (1912 – 1970) проніс крізь усе життя захоплення постаттю і творчістю крайнина. “Слово Шевченко, так же, как и народные песни и думы, пришло ко мне тогда, когда я не умел ещё читать...” [2, 327], – зізнавався він в “Автобіографії”, написаній для однотомника “Стихотворения” (1959) у серії “Библиотека советской поэзии”. Там же згадував, як батьків брат Микита, прозваний за любов до читання “чорнокнижником”, “читает Тарасов “Кобзарь” [2, 316] для всієї численної родини.

Від кінця 1930-х років Малишко – учасник та організатор вшанувань Шевченка. 18 вересня 1938 р. разом із групою діячів літератури та мистецтва звернувся через пресу до колег із закликом відзначити 125-річчя від дня народження великого попередника гідними його пам'яті художніми творами. Тоді ж виступив на могилі Шевченка з промовою “Любов і ненависть поета”. На початку 1939 р. взяв участь у виїзному засіданні Шевченківського комітету СРПУ в Харкові, а в травні 1940 р. разом із П. Тичиною, К. Студинським, М. Возняком, Т. Франком, В. Сосюрою та Н. Рибакком відвідав могилу Шевченка у зв'язку зі святкуванням 100-річчя від дня виходу “Кобзаря”. У березні 1942 р. брав участь в урочистому зібранні бійців, командирів і політпрацівників Південно-Західного фронту у Воронежі, присвяченому пам'яті Шевченка. Неодноразово виступав із публіцистичними шевченківськими матеріалами – “Здрастуй, Тарасе!” (Комсомолец України. – 1938. – 12 вер.), “На могилі Тараса” (Література і мистецтво. – 1944. – 29 лют.), “Земля Тараса” (Правда України. – 1944. – 10 март.) та ін. Разом із Л. Первомайським та В. Сосюрою редагував альманах “Вінок Тарасу Шевченку – письменники народів СРСР” (1938). Переклав українською низку шевченківських присвят пера О. Суркова (“Кос-Арал” і “Пісня”), М. Ушакова (“Поет напевне йшов полями”), П. Бровки (“Повз Білорусь”), Г. Леонідзе (“Тарасові Шевченку”), М. Мревлішвілі (“В музеї Шевченка”).

* В основі публікації – стаття, підготовлена до ШЕ.

Найоб'ємніша частина Малишкової шевченкіани – його оригінальні поетичні твори. До того ж це унікальне явище в усій українській, а отже, і світовій поезії про Шевченка. Сукупність віршованих творів про того чи того письменника містить такі жанрові різновиди: а) сюжетні історико-біографічні поезії на матеріалі його життя і творчості; б) вірші-роздуми про життя і творчість письменника; в) поетичні інтерпретації його творів та окремих образів; г) вірші з ремінісценціями із творів письменника; д) вірші та поеми з елементами сюжету, пов'язаними з письменником; е) цикли і збірки віршів про нього; є) поеми (ліро-епічні й драматичні) на матеріалі життя і творчості письменника. Усі ці жанри й жанрові різновиди наявні в поетичній шевченкіани Малишка, чого не скажеш про жодного іншого майстра українського віршованого слова.

Малишкова поетична шевченкіана була започаткована у двох збірках 1938 – “Лірика” і “З книги життя”. У першій, виданій трохи раніше, була згадка про поета (у хрестоматійному нині вірші “Учитель”: “Трохим Іванович звіряв писання./ Знання Шевченка, множення таблицю...”), ремінісценції з його творів і навіть окремих “шевченківський” вірш. Та якщо одна ремінісценція була досить вдалою (у поезії – портреті “Урожай”: “Завжди Хому Метелика згадаю/ Сердечним словом, тихим і незлим”), то іншу (“Немає Волги на чужині,/ Немає іншого Дніпра...”), як і всю безадресну інвективу “Ніде не меркне наша слава...”, в якій вона фігурує, такою визнати не можна. Це ж стосується й декларативного, позбавленого поетичної виразності вірша “Росло мале собі...”. У збірці “З книги життя”, крім перекладеної Малишком “шевченківської” строфи (“Не в житі твоєму,/ Вкраїно, скажи,/ Тараса Шевченка/ Папаха лежить?”) з вірша М. Светлова “Гренада” та ремінісценції з Шевченкової “Долі” (у вірші “Моїй пісні” висловлювалася потреба писати так, щоби почути від людей: “– В ній [пісні. – Б. М.] нема/ Зерна неправди за собою”), були й дві оригінальні “шевченківські” поезії Малишка – “Біля пам'ятника Шевченка” та “Оповім про Катерину”, проте й вони мало підносилися над рівнем попереднього вірша, хоч і містили добротні рядки (наприклад, “І несуть співці у край новітній/ Дум твоїх неміряну глибін” у першому). Що ж до другої поезії, то в ній Малишко пішов шляхом заохочуваної в ті часи “революцізації” героїв класичної літератури, зробивши трагічно-слабовільну героїню поеми “Катерина” речницею бунтарства (“Так іде вона по краю/ Горя, сліз, облуди./ Гордо руку підіймає:/ – Уставайте, люди!/ Та розкрийте душу щиру,/ Та гостріть сокиру!”), перевершуючи в цьому самого Шевченка, який каже у вірші: “– Добре чиниш, Катерино,/ Діла твої славні./ В мене ж, дочко, руки скуті,/ Я в неволі, в скруті!” Із цією не зовсім слушною думкою Малишко не розлучався навіть у кінці 1960-х років, про що свідчить таке місце з його статті “Сосюра” (1968): “Скажімо, образ жінки-матері в нашій дореволюційній поезії часто змальовувався в характері покірливості, в своєрідному “непротивленню злу насильством”, – за винятком, звичайно, шевченківської матері – протестантки і поборниці правди” [2, 260].

Подальшим кроком Малишка на шляху поетичного освоєння постаті великого попередника став цикл “Зоре моя вечірняя” в збірці “Народження синів” (1939), до якого входило 15 “шевченківських” творів та по одному про О. Пушкіна й М. Коцюбинського. З-поміж усіх цих творів найвідомішим став вірш, який іноді називають поемою, – “Тарас у кирило-мефодіївців”: його передруковували в багатьох виданнях автора і в антологічних збірках “Вінок Великому Кобзареві” (1961), “Т. Г. Шевченко в художній літературі” (1964) та інших, здебільшого всуціль апологетично оцінювали в науково-критичних працях. Однак цей твір викликає серйозні зауваження.

Визнаючи наявність палких суперечок між учасниками таємного товариства, один із авторитетних дослідників взаємин трьох найпомітніших кирило-мефодіївців П. Федченко стверджує, що "...в принципі всі ті суперечки точилися між одностайними, які були спільниками в головному: опозиційності до самодержавно-кріпосницького ладу й мріях про вільне суспільство вільних людей, де не буде ні царя, ні холопа, ні кріпака, ні пана". І далі: "Заперечуючи протистояння Шевченка Костомарову та Кулішеві в Товаристві, ми не збираємося ставити між ними знак рівності чи "підтягувати" останніх до Шевченка, який розвивався тоді в напрямі до революційного демократизму. Ми лише порушуємо цілком коректні запитання: чи правомірно вже на тій стадії ідейно-політичного розвитку названих діячів діаметрально поляризувати їх? Чи не слід, нарешті, поставити під сумнів упереджено категоричну й прямолінійно жорстку схему двох протилежних таборів у Кирило-Мефодіївському товаристві?" [3, 30]. Відповідь може бути однозначна: звичайно, слід. Але в часи, коли був написаний вірш, побутувала інша, вульгарно-соціологічна думка. І, спокушений нею, Малишко з плакатною простолінійністю протиставляв дві непримиренні позиції – позицію революційного радикалізму ("... а для мсти,/ Нам треба кликати громаду,/ Сокиру гостру підвести..."), на якій стоїть Шевченко, і позицію ліберального угодовства ("Любіться, кріпаки й царі!"), яку нібито відстоюють Костомаров і Куліш. Неправомірна й інша тенденція твору, зумовлена, очевидно, впливом тих, хто силкувався заперечувати участь Шевченка в діяльності Кирило-Мефодіївського братства. Вона виразно проглядає вже в заголовку вірша "Тарас у кирило-мефодіївців", з якого виходить, що поет був сторонньою особою серед братчиків, у кращому разі гостем. Таким він проходить через увесь твір, заявляючи у фіналі, після Кулішевої репліки "–Нам спільно ж сіяти посів", "– Що ж, зоставайтесь, доволі!/ Хто, може, рад, а хто й не рад,/ – І ти виходиш в світ сваволі,/ Щоб не вертатися назад". Останні слова від автора остаточно переконують, що Малишко не вважав Шевченка причетним до Кирило-Мефодіївського товариства. Це, однак, не єдина фактологічна невідповідність у вірші "Тарас у кирило-мефодіївців". Іншим істотним відступом від історичної правди було те, що, за автором твору, серед братчиків не знайшлося жодного, хто б поділяв радикальні погляди Шевченка. А такими ж були М. Гулак, О. Навроцький, І. Посяда, Д. Пильчиков, М. Савич, Г. Андрузький. Викликає зауваження й низка неправдоподібних деталей, зокрема "Берестечка темна осінь" (нещаслива битва відбулася влітку), а надто отой "від цигарок ядучий дим" і повний набір спиртних напоїв ("Сріблясті келихи гранчасті/ З вином іскристо-молодим", "Слив'янка огненно-руда", горілка – "Із чарки вип'є оковиту") на столі "в низенькій і тісній кімнаті", де зібралися для серйозної політичної розмови кирило-мефодіївці.

Розходжується з достеменними фактами інший сюжетний вірш циклу – "Зустріч з Яриною". З молодшою на два роки рідною сестрою, вірною подругою його дитинства, поет зустрічався під час кожних зі своїх пізніших навідин до Кирилівки. Однак із твору важко зрозуміти, коли саме відбувається зустріч, що, зрештою, і не так важливо. Важливіше, що змальована картина не відповідає тій, яку передала сама Ярина в спогаді, збереженому О.Кониським. Зустріч брата із сестрою була сердечною та відрадною для обох, а в Малишковому творі акцентовано на невтішному настрої, на безвідрадній самотності поета. Переконливішими вийшли поезії з відображенням болісних переживань Шевченка – солдата над Каспієм ("В хвилину суму, в ранній час...", "Думка", "Хмарина в небі голубім..."). Успіх приходив до поета, коли він інтерпретував

Шевченкові твори та образи (“Про Перебендю”, “Сипала порошею завія...”), коли роздумував про значення його слова (“Вікові зелені кручі..”, “І льотчики, і мореходи...”, “Пам’ятник Тарасові”, “Епілог”). Плідною вийшла спроба автора розповісти в рамках одного твору про двох “давніх друзів, учителів” – “найстаршого” Шевченка і просто “блакитнооку” Лесю Українку – у поезії “Гості”. А інша – “На горі Чернечій” – то вдосконалений варіант вірша “Біля пам’ятника Шевченка” з попередньої збірки “З книги життя”.

У трьох наступних Малишкових книжках 1940 року бачимо хіба що окремі ремінісценції з творів Шевченка (наприклад, “Шукав мотивів тихих і незлих” у “Листах червоноармійця Опанаса Байди” чи згадка про “тринадцяту весну” в “Жайворонках”). Зате в четвертій збірці того ж року, названій, очевидно, за місяцем, в якому народився й помер Шевченко, – “Березень”, знаходимо, крім ремінісценцій подібного типу, кілька важливих згадок, пов’язаних із Шевченком (зокрема, у вступі до поеми “Павлуша” мовиться про “Кобзар”, яким зачитувалися в родині Малишків, та про мрію юного Андрія: “Хотів би будь не менш – Тарасом, Але зробивсь газетярем”), а головне – у цій збірці містився цикл віршів “Канів” – своєрідне продовження попереднього “Зоре моя вечірняя”. Цілковито новими в циклі були поезії “Повертаючись до Києва”, “Прощай, Арале, назавжди...”, “Причалили під берег...”, “Коли я йшов у люди...”, “Рука фельдфебеля карала...” та “Смолокури і кожум’яки...”. З-поміж них на особливу оцінку заслуговує перший твір. Попри невиправдано іронічний відгук “Не чути б сміху білозерів...”, тобто Білозерських, від яких повертався Шевченко, тут розгорнуто правдиву, колоритну й динамічну картину переправи Шевченка через Дніпро 5 квітня 1847 року та його арешту на правому березі ріки, показано винятково дружлюбне ставлення до поета з боку простолюду, а побіжною деталлю “Сестрі Ярині, добрі люди,/ Даруйте ласку і уклін” сказано більше й правдивіше, ніж усім згадуваним попереду віршем про неї. Увінчує картину великої емоційно-філософської сили висновок: “Земля ридає, як вдовиця,/ Що сина смерті віддала”. Значної художньої експресії сягнув автор у вірші “Коли я йшов у люди...”, де підсумовані й узагальнені попередні епізодичні згадки про роль “Кобзаря” в родині Малишків, у формуванні поета, який вийшов із неї:

Та книга в нас на покуті лежала,
На виднім місці, гнівна і журлива,
І з неї я свою весну дитячу
У слові пив, і плакав, і сміявсь.

Щодо інших віршів циклу, то на них негативно позначились (більшою чи меншою мірою) хибні уявлення автора про перебування героя в аральській експедиції як про “чорні дні” в “пустелі сірій”, як про найтяжчий період його життя, сповнений злигоднів, безнадії, відчаю. А проте, як переконливо довела М.Шагінян, ті Шевченкові дні були не такими вже й похмурими. Адже жодної іншої зими не було створено стільки віршів, як на Кос-Аралі. Та справа не лише в кількості: “Тарас Шевченко періоду В’юнищ, – молодий, сповнений сил, зі світлим майбутнім у рідній Україні, – писав вірші набагато розпачливіші й безнадійніші, ніж узимку на Кос-Аралі” [4, 231]. Творчий спалах був зумовлений сприятливою атмосферою, в якій опинився безпощадно муштрований до того, під час служби в Орську, солдат, позбавлений права писати й малювати. “Уперше за все своє життя, – зазначала М. Шагінян, – Шевченко провів два роки в організованому колективі, на військовому кораблі, в переборенні реальних

фізичних небезпек, у напруженні великої, колективно веденої роботи”. Саме тому участь поета в аральській експедиції слід розцінювати, за дослідницею, як “одну з найщасливіших обставин його життя, школу, що остаточно сформувала Шевченка-мислителя, Шевченка-реаліста” [4, 208].

Попри окремі слабкості, передвоєнна Малишкова шевченкіана була своєрідним здобутком не тільки молодого тоді поета, а й усієї тогочасної української літератури.

Новими, раніше не знаними барвами, збагатилася ця шевченкіана під час війни 1941–1945 рр. Показово, що одну з книжок, в якій були зібрані твори цього періоду, Малишко назвав “Чотири літа” (1946) – явний перегук із знаменитою рукописною збіркою-циклом Шевченка “Три літа”, що писалася й укладалася рівно за сто років до Малишкової й містила чи не найвиразніші, найтривожніші поезії-вболівання за долю сплюндрованої російським царизмом України. Аналогічними почуттями, народженими вже за нових історичних обставин, були сповнені чи не найяскравіші твори Малишка часів війни з фашизмом, зібрані спершу в книжці “Україно моя!” (1942), відтак – “Битва” (1943), “Ярославна” (1946) і згадуваній “Чотири літа”. У них Шевченко – одна з найпитоміших реалій і символів України, як і місця, з ним пов’язані: “Зацвітає Шевченкова круча”, “Ти ізнов мені снишся на стежці гіркої розлуки/ Синім лугом, ромашкою, птицею з канівських круч” (“Україно моя!”). Разом із Франком Шевченко виступає уособленням однокровності українського народу, символом соборності українських земель, їхньої нескореності: “Виходять на фашиста Франка Івана внуки / Й Тарасові онуки із ними, як брати” (“Франкові”); “А нам біля канівських урвищ Шевченко із древніх валів, / А нам біля львівського замку Франко воювать повелів” (“Летять наші вісті додому у сполохах, в муках війни...”). Сконцентрованим виразом нерозривної поєднаності України й Шевченка, його живої присутності в бойовищах найжорстокішої з воєн став диптих Малишка “Тарасу Шевченкові”:

Україно, світе мій, дніпровко чорноброва!
Де, наче сурма, спів Тарасового слова,
Де й сам він устає над бурями війни:
– Любіть її, любіть в страшну годину люту,
У добрий вольний день і в нещасну минуту,
Любіть її повік, умріть за ню, сини....

Особливої сили надає диптихові глибоко органічне використання ремінісценцій із Шевченкових творів. Крім щойно наведених, це “І кров розбійників зажерна/ В слов’янські ріки потече!”, “Не варнаки – а ми взяли святі ножі” та ін. Незвичайною експресією сповнює диптих діалогізація викладу в його першій частині:

Слідом Тараса тінь могуча
Бреде по скривдженій землі.
Суворі, грізні заповіти
Диктує полум’я руде.
– Ти бачиш, батьку?
– Бачу, діти. –
І знову йде, і далі йде.

Додає енергії включення в тканину Малишкової ліричної оповіді згадок про Шевченкових героїв, найчастіше з поеми “Гайдамаки”: “Озброєні діти Залізнякові, Ми пройдем шляхами...” (“Україно моя”); “Начиталися ми

“Гайдамаків”,/ Нажурилися од Галайди...”, “Наша помста там скоро заблиска, Як освячений ніж Галайди” (“Знову поле, червоне од маків...”); “Наче Гонта ув Умані, гріюся на пожарині/ Десь далеко за Одером, в чорній німецькій чужині” (“Десь далеко за Одером...”). Унікальну інформацію, пов’язану з використанням Шевченкового слова на війні, зберіг нарис Малишка “Київська битва”: “Скреготали гусениці, ліниво і важко поверталися башти танків, на бортах білили написи: “За Радянську Україну”, “Нас кличе Київ”, “Реве та стогне Дніпр широкий” [2, 272].

Повоєнна Малишкова шевченкіана виростає з фронтової і започаткувалася поемою “Прометей” (1946), в якій Шевченків “Кобзар”, а особливо поема “Кавказ” відіграли першорядну сюжетно-композиційну та концептуальну роль. Адже саме з моменту, коли український хлопчина починає читати пораненому бійцеві-розвідникові, схованому на горищі сільської хати, найпотужнішу книжку свого народу, і того найбільше вражає змальований у ній образ Прометея-юнака, “Що в бога вкрав вогонь і знак/ Того вогню приніс людині” й, покараний довічною прикутістю до скелі, “не скорився богу”, сюжет набирає особливої динаміки та експресивності. Захоплений подвигом свого однолітка з прадавніх часів (“Ото людина!..”), боєць іде його слідами, жертвуючи власним життям заради врятування людей, які дали йому прихисток, і, спалений на кручі, dorостає в їхніх очах та в очах автора до рівня новітнього Прометея. Пронизлива Шевченківська інтонація, що йде вже від іншого вірша поета – “І золотої й дорогої...” (“Мені здається, що се я, Що це ж та молодість моя...”), увінчує цей дивовижний твір нашої літератури:

Мені здалося, що то я
Стою, горю й душа моя,
Моя надія опівночі
Згоряє, б’ється і тріпоче,
Пливе, як неба течія;
Що вже я спалений стою
В тривожнім віці на краю
І людям серце простягаю. [...]
О мій русявий Прометею,
Загублений в ночах війни!...

Вельми важливою на шляху творення Малишкової шевченкіани стала “книга лірики” “Віщий голос” (1961) – друга окрема авторська збірка такого характеру в українській поезії після книжки Б.Лепкого “За люд” (Краків, 1914; друге видання під назвою “В Тарасові роковини” – Відень, 1915). Вона мала два розділи – “шевченківський” (без назви) і зовсім не пов’язаний з Шевченком – “Рядки нового дня”, де були вірші про кукурудзу (“Євгенії Долинюк”), про перебування Микити Хрущова в Америці (“В далекому Манхеттені”) та інші, тобто була укладена за одним із соцреалістичних канонів обов’язкового “зв’язку з сучасністю”. Із 41 поезії “шевченківського” розділу 12 друкувалися в довоєнних збірках Малишка, ще дві включено з двох повоєнних – “Книга братів” (1949) (“Тарас”, що у “Віщому голосі” названий за першим рядком: “Знову йдеш по землі од високої сивої кручі...”) та “Серце моєї матері” (1959) (“Ми удвох дивились “Катерину”), а найбільше творів – 27 – до попередніх книжок Малишка не входили. Серед них – розлоге “Оповідання Кобзаря”, яке має всі прикмети невеликої історико-біографічної поеми, побудованої у формі розповіді старого кобзаря Никодима (образ збірний) про зустрічі з Шевченком у рідних

краях після його повернення із заслання. З тієї розважливої, неквапливої розповіді, витриманої в берегах білого п'ятистопного ямба, виринає виразний портрет героя: “його глибоко-синій зір, / Пронизливо-бентежний і гарячий”, “крутоплеча постать не хапка”, “довгі вуса, памороззю вкриті” та посмішка, що, блиснувши з-під вусів, “всіх обгорнула нас теплом – привітом / Тієї ночі, за тісним столом”. А головне – з проникливої розповіді кобзаря яскраво вимальовується внутрішній Шевченко через поширену в народі історію з насінням куколю та зернами пшениці, через картину зустрічі з діворою, яку навчає грамоти за скомпонованим ним Букварем, через рясноту інших подробиць, які зберегла чіпка пам'ять сільського кобзаря і які увиразнюють високу обдарованість та енциклопедичну освіченість Шевченка, його незмірну любов до України та палку ненависть до її ворогів, зокрема до “лукавих блудословів”, “навуходоносящої шантрапи”. Нові, 1961 року вірші значно розширили діапазон Малишкової шевченкіани. Якщо раніше поет намагався в рамках одного твору сказати про Шевченка й Лесю Українку (“Гості”), про своє навчання в них, то нині він прилучив до поетеси таких світочів українського слова, як Франко, Котляревський та Коцюбинський (вірш “Мені здається часто, без оман...”), щоб порівняно з ними виразніше окреслити головного героя “Віщого голосу”: “А поміж них, немов легенди чар, / Як вічна пісня і як вічна мрія, / Як гнів, і меч, і совість, і надія, / Стоїть Кобзар, учитель-володар”. В інших творах – “Пензель поета” та “Ночі глухої у Петербурзі...” – Малишко повів мову про Шевченка як про художника, а крім того, розповідаючи в останньому вірші про негритянського актора Айру Олдріджа, проклав місток до “гарячої”, “згуртованої”, “мускулястої” Африки. Ненав'язливою вийшла паралель між українським співцем і Герценом та Чернишевським (“Ішли з тобою, наче свідки днів...”). У низці віршів зроблено акцент на міжнародному резонансі діяльності українського митця, зокрема в тому, що починається зі слів “Знову йдеш по землі...”, а завершується рядками “Не в землі він лежить, – над землею стоїть, як з граніту,/ Так що як не дивися, – а видно його всьому світу!”. Про силу Шевченкового слова Малишко писав і до “Віщого голосу”, але так проникливо, лірично, неповторно зумів сказати лише в поезії, що має зачин:

Увечері, де канівські гаї,
Співали голосисті солов'ї,
Співали так, що серце розривали,
Вже натрудивши горлечка свої,
далі – продовження:
А солов'ї сідають нам на плечі,
Співають і співають солов'ї –

та:

Я чув, Тарасе, шум твоїх гаїв,
Я бачив ранки, бачив мирні хати,
Де щебетали сотні солов'їв
І не могли тебе переспівати
й нарешті – передзавершення:
Витьохкують і мертвому, й живому
Ті солов'ї на Канівській горі.

На тлі таких поетичних речей звучать прикрим дисонансом крикливі інвективи на кшталт “З України, десь юрбою хмурую...”, в яких іменуються огульно зрад-

никами всі, хто покинув рідну землю, а також протиставлення на зразок “Люди несли його заповіді, / Забуваючи слова молитов”. Втратила “книга лірики” й від того, що опинився поза її берегами (очевидно, через редакторсько-цензорську пильність) згадуваний вірш воєнної пори “Тарасу Шевченкові”.

Збагнути ще глибше здобутки і втрати збірки “Віщий голос” допомагає рецензія на неї І.Дзюби “Від молитов до дум” [1]. Молодий тоді критик не перекреслював збірки, як це здалося його опонентові М. Чабанівському (Літературна газета. – 1961. – 26 трав.). Навпаки, він навіть зазначав, що Малишко підноситься часом “до вершин емоційного переживання Шевченкової величі”, що всім відомі факти поетової біографії він хоче досягнути “зсередини”: в їхній психологічній, емоціональній, побутовій змістовності, хоче збити з них ту специфічну хрестоматійно-біографічну циндру, яка, мов прокляття, неминуче накипає на житті геніїв, і побачити їхнє первородне єство, вирвати їх з царини літературознавчої іконографії і вживити в царину мистецтва і життя”. Щоправда, це йому не завжди вдається. Так само нерівноцінними, за І. Дзюбою, вийшли звертання Малишка до мотивів та образів Шевченкової творчості. Локалізуювши свої ремінісценції переважно в ранній поезії великого попередника (Катерина, Івась, Перебендя тощо), Малишко майже не апелював до поезії пізнішої, тому критик резонно запитував: “...але ж після Катерини були Відьма, Сова, Мати Неофіта, Марія; крім Івася та Перебенді, були Варнак, Прометей (хто, як не Малишко, це знає!), Юродивий, “апостол правди” – і хіба не в них найбільше виявився Шевченків геній?”. Наголошуючи на вмінні автора “Віщого голосу” утримуватися у кращих віршах “на такій високості поетичного слова, яка справді гідна Шевченка”, І. Дзюба водночас закидав поетові, що в низці інших той “сходить на кучеряву загальщину”, “геть зовсім забуває про мисль”, про слугування “насущному зиждательному думанню”. Власне, і весь пафос рецензії зводився до того, “щоб ми не так молилися на Тараса, бо це йому “однаково”, як думали про нього”. Адже тільки так можна домогтися найголовнішого – відтворення “всієї його великої думи про Україну...”.

Принципова оцінка книжки “Віщий голос” не минулася безслідно для її автора. Принаймні в наступному за нею не малому циклі “Пісня Тараса Шевченка” (збірка “Дорога під яворами”, 1964) стало менше “кучерявої загальщини”, озвалися “неофіти з важкими хрестами” і “Прометеїв крик” (вірші “Ти приходиш до мене” та “Устає твоя слава...”), а необачні реверанси в бік “королеви полів” та її ревного пропагандиста поступилися місцем уболіванню за українську мову (“Ми твою ходу грозову...”), вдумливішому проникненню в Шевченкову сутність (“Минув кривавий час”). Послідовнішим і винахідливішим стало відтворення світової величі Шевченка. Поряд з узагальнено-метафоричним (“За українськими меридіанами – / Твої далі всесвітні”) з’явилися образні вислови, конкретизовані в назвах материків (“Ходять Африки й жовті Азії / Біля мудрих очей твоїх, брате!”) (“Ти приходиш до мене...”) та в іменах геніїв (“Устає твоя слава, вертає салютом стократим, / Обнімися з Гомером, чоломкайся, брате, з Сократом”; “Поклонився Шекспір. Сам Бетховен похилює віти, / Дай же, людство, вогню, щоб Тарасову пісню зустріти!”; “Потрудися, мій сину, – / Будь годен землі, / Де знайшла тебе мати, де Шевченко, і Пушкін, і думний Шекспір / У симфонію людства вплели голоси, / Заспівали до сонця!”). 1963 року з’явився вокальний цикл Ю.Мейтуса “Кобзареві”, написаний на слова Малишка. Животворна снага Шевченкового слова відчувається в усій спадщині майстра, надто в поезіях, звернутих до України та матері, одна з яких, “Пісня про рушник” (“Рідна мати моя”), стала народною і зажила світової слави.

Показово, що навіть імена матерів та дівчат, героїнь низки своїх поетичних творів (Ярина, Оксана, Катерина, Марія та ін.), Малишко “запозичає” в Шев-

ченка. Що це він робив свідомо, з певною настановою, свідчить, зокрема, таке місце в поемі “Полонянка” (1943):

Дівча Катрусею назвали,
Як у Шевченка в “Кобзарі”.

Малишкову художню шевченкіану вінчає драматична поема “Тарас Шевченко”, надрукована спершу в газетах “Літературна Україна” (24 травня 1963, частково) та “Радянська Україна” (2-14 червня 1963, повністю) і видана окремою книжкою в 1964 р. Це порівняно великий, із шести картин твір, що охоплює майже все творче життя головного героя. Початкові дві картини драматичної поеми ведуть читача до часів його першої поїздки на Україну і змальовують у колі кріпацького люду та серед панства в Яготинському маєтку Рєпніних. Далі читач стає свідком арешту поета на березі Дніпра й допиту в кабінеті шефа жандармів Дубельта, бачить Шевченка, рядового солдата, на далекому Кос-Аралі, а в заключній картині поеми – важко хворого, але нескореного – на смертному одрі. Такий широкий авторський задум не міг не спричинитися до певної хронікальності твору, до зниження інтенсивності драматичної дії. І все ж Малишкові вдалося збудувати загалом цілісну драматичну композицію, зв’язати воєдино розрізнені епізоди Шевченкового життя. Об’єднанню їх служать, зокрема, поряд із долею головного героя і долі інших персонажів, невідлучних супутників на життєвій дорозі Шевченка – солдата Матвія, провокатора Петрова, значною мірою – княжни Варвари Рєпніної. Познайомивши Матвія з Шевченком ще на початку твору, Малишко далі подає картину зустрічі поета з ним, забраним у солдати за замах на пана бунтарем, на дніпровському березі, де зупинилася на привал військова колона. Згодом шляхи Матвія і Шевченка знову сходяться: вони служать разом на Кос-Аралі, а під кінець Кобзарєвого життя Матвій доглядає хворого поета. Як тень, супроводжує Шевченка провокатор Петров. Прикинувшись прихильником фольклору і творчості Шевченка, він вештається між людьми й записує виголошені поетом перед кріпаками бунтарські заклики, стежить за ним на балу в Рєпніних, потім бере участь в арешті Шевченка, а в останній картині твору з’являється до нього з каяттям. Закохана в поета Варвара Рєпніна тепло приймає його в родинному маєтку, зустрічається з Шевченком у кабінеті Дубельта, в котрого просить помилувати поета, а в завершальній частині твору листовно запрошує його відвідати Яготин. Вочевидь, у долях цих супутників Шевченкового життя є чимало вигаданого автором. Документи взагалі не зафіксували солдата Матвія, що стикався з поетом на різних етапах його шляху. Провокатор Петров, за доносом якого було заарештовано кирило-мефодіївців, особисто не знав Шевченка й ніколи з ним не зустрічався. Княжна Варвара Рєпніна не була на допиті поета й не писала йому листа в 1861 р. Усе це так, але подібна авторська вигадка правомірна, бо продиктована художньою доцільністю, не суперечить уявленню, що склалися про тих чи тих осіб, і до того ж має певне фактичне підґрунтя. Відставний солдат, який доглядав Шевченка в останні дні його життя і про якого залишив згадку Микола Лєсков, міг знатися з поетом і раніше. Студент Петров, що зіграв фатальну роль у житті Шевченка, мабуть, пам’ятав про це й не забував про поетове існування й тоді, коли став співробітником третього відділу. А Варвара Рєпніна хоч і не просила за Шевченка під час його допиту, але турбувалася про поліпшення поетової долі пізніше. Одне слово, домисел і вимисел, пов’язаний з образами Матвія, Петрова та Рєпніної, художньо вмотивований і виправданий, чого не можна сказати про інші “поетичні вільності”. Зокрема, викликає заперечення п’ята картина, де змальовано перебування Шевченка на Кос-Аралі. За десятилітнє ув’язнення в “незамкнутій тюрмі” участь поета

в цій нелегкій експедиції була все-таки просвітком, що, крім сказаного про це попереду, засвідчує таке місце в листі поета до В. Рєпніної від 14 листопада 1849 р. стосовно Олексія Бутакова, начальника експедиції: "...это мой друг, товарищ и командир при описании Аральского моря. Сойдитесь с ним. Благодарите его за его доброе братское со мною обращение..." [5, 48]. Зрозуміло, що за такої обставини навіть найзапекліші Шевченкові ненависники не могли б рвати його картини (тим більше, що він був офіційним художником експедиції) чи жорстоко муштрувати засланоного поета на плацу (до речі, учасники експедиції основний час проводили на морі), як це показано в драматичній поемі Малишка.

Поєднати окремі епізоди Шевченкового життя в цілісну драматичну композицію допоміг авторові й наскрізний конфлікт твору – конфлікт благородства і підлості, непримиренне зіткнення відданого народові митця, що відкрито проголошує свої симпатії й антипатії, і підступного донощика, ревного прислужника деспотичної влади. Конфлікт цей сягає кульмінації в заключній картині твору, коли запроданець Петров (він же Гервасій Доля) просить пробачення в Шевченка, і поет не дає його, бо не можна простити чорну підлоту, яка воює з правотою в усі часи:

Бо ти зростеш корінням чорним
І клеветою у пільмі,
В двадцятім віці неозорнім
Людей душитимеш в тюрмі.
Бо ти, як виплідок ядучий,
У лжі ховаючи свій зір,
За ґрати ковані й колючі
Нащадків слатимеш в Сибір.
Ні, не прощу...

Зрозуміло, що йшлося тут не лише про донощиків царських часів – “навуходоносори” “збільшовиченої ери” стократно перевершили своїх попередників, і з ними Малишко воював і в “шевченківських” творах. В ідейному поєдинкові з Петровим, у таких же зіткненнях з панами (друга і третя картини), із жандармським верховодю Дубельтом найкраще виявляються риси Шевченка-борця, ворога деспотизму й пристосуванства, палкого захисника народної правди, незламного патріота. Малишків Шевченко вирізняється з-поміж аналогічних образів, створених іншими поетами-драматургами, вогненным темпераментом, нестримністю у виливі почуттів, задушевним ліризмом. Власне, ліризмом пройнято увесь твір, що не дарма має підзаголовок *драматична пісня*. Ліризм цей такий сильний, що, перехлюпуючись у монологах, розтоплює часто кригу зазвичай холодної і нейтральної ремарки.

Зігріта жаром поетового серця, яскраво романтична, з тяжінням до узагальнених, умовних образів (згадаймо символічні постаті Прометея, Івана Гуса, гайдамаків, Покритки, а особливо образ України, яка з'являється перед своїм сином у найтяжчі, найтрагічніші для нього хвилини), драматична поема “Тарас Шевченко” гідно увінчує багатолітні зусилля Малишка, вкладені ним у створення образу великого попередника. Замислювана як оперне лібрето, вона, однак, не стала основою музичного твору, але йшла на зламі 1960–1970-х рр. у Черкаському муздрамтеатрі ім. Шевченка, а починаючи від 1990 р., звучить неодноразово у відповідній трансформації як радіовистава під назвою “Здавалося, одне лиш слово...” (постановка С. Данченка, у головній ролі Б. Ступка).

Крім багатьох звертань у художніх творах (їх понад сімдесят), Малишко апелював до Шевченка в усіх своїх літературно-критичних статтях і брошурах. В огляді

“Українська радянська література в дні Вітчизняної війни” (1944) він дуже прихильно відгукнувся про “шевченківську” поезію К. Герасименка “З фронтового блокнота” й наголосив на продовженні шевченківської традиції змалювання жінки-матері й матері-України у творах М.Рильського та П.Тичини. У присвяченій “Енеїді” І. Котляревського статті “Безсмертний твір” (1948) Малишко спирався на оцінку письменника Шевченком, а в іншій, “Шандор Петефі” (1949), проводив паралелі між деякими віршами угорського поета й Михайла Лермонтова і Тараса Шевченка. Особливо багато покликань на творця “Кобзаря” в найбільшому Малишковому огляді “Думки про поезію” (1959), що виріс із доповіді на всеукраїнській нараді поетів у листопаді 1958. То він наголошує на “геніальній буденності образу в усьому, баченому Тарасом” і незвичайної працьовитості поета, то при тлумаченні одного з жанрів покликається на Шевченкове вміння надавати “простому сюжетові форму героїчної поеми”, то, ведучи мову про пісню, називає Шевченка “велетнем піснетворчості” й підкреслює: у нього “що не пісня – то людська доля”. До високого авторитету Шевченка звертається Малишко, коли говорить про пейзажну й інтимну лірику тощо. У присвяченій творчості М. Рильського статті “Слово про поета” (1960) Малишко зазначає, що творчість старшого колеги “зростає на доброму, на міцному корені”, який “щедро поливали і Шевченко, і Пушкін, і Міцкевич”, що коли в “... ритміці, у легкому звучанні строфи М. Рильський споріднений з пушкінською школою, то в художніх засобах, у сприйманні і розкритті явищ іде від шевченківських традицій”, від “геніальної буденності образу”, “від шевченківської метафори та епітета, який не тільки оживляє предмет чи явище, але й характеризує внутрішній стан, емоційний настрій поета” [2, 230-231]. Сконцентрований погляд на життя і творчість Шевченка Малишко висловив у статті “Оповитий любов’ю” (1961), що, як, зрештою, і попередні, витримана у традиціях “письменницького літературознавства”. Щоразу зближують у ній поетичні одкровення на зразок: “Пустеля, пустеля... Дерево без води всихає і хилиться додолу, бездушний камінь тріскається, вивірюється і стає сивим порошком. А як же то людині? Та ще людині такої тонкої духовної організації, чутливій поетичній натурі, як їй не зламатися, не похилитися, зберегти свій сердечний полум’я від пороху і тліну задушливої казарми, жорстокої муштри і фельдфебельських окриків. Та не захитався, не підупав духом, а смуток, що іноді спливав на душу, лише відтіняв незламність його вдачі, неначе викутої із заліза” [2, 249]. Або дещо стриманіші, але так само хвилюючі й точні мазки: “... його рядки можна співати над дитячою колискою, із цими рядками можна іти в бій” [2, 234]; “Творіння поета, зібрані в “Кобзарі”, – це енциклопедія людських пристрастей, думи і заповіді великого сина великому народу...” [2, 238]. Велич українського поета й художника наочно постає з доречних порівнянь його із творами Шекспіра, Шіллера, Гейне, Рафаеля... На жаль, не зовсім глибокими вишли паралелі з біблійними образами.

Загалом же шевченкіана Андрія Малишка, попри окремі недоречності та хиби фактологічного порядку (викликані здебільшого малоз’ясованістю деяких питань у шевченкознавстві), попри вимушену данину часові, – оригінальне, позначене “щемливим наддніпрянським тембром” (Д. Павличко) голосу та помітне надбання української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дзюба І. Від молитов до дум // *Літературна Україна*. – 1961. – 23 трав.
2. Малишко А. Твори: У 10 т. – К., 1974. – Т.10.
3. Федченко П. Шевченко, Куліш і Костомаров у Кирило-Мефодіївському товаристві // *Радянське літературознавство*. – 1989. – № 7.
4. Шагінян М. Собр. соч.: В 6 т. – М., 1957. – Т. 5.
5. Шевченко Т. Збір. тв.: У 6 т. (Видання, автентичне 1-6 тт. “Повного зібрання творів у 12 томах”). – К., 2003. – Т. 6.